

ฝากไว้แค่แผนพัฒนาประเทศแผนที่ 8

เพื่อเป็นแง่คิด

..... ระเบียบ สภากรีก

ระหว่างวันที่ 27 ถึง 29 มกราคม 2538 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งกำลังจัดเตรียมการวางแผนพัฒนา ๗.ฉบับที่ 8 เพื่อใช้เป็น "กรอบหลัก" สำหรับการพัฒนาประเทศในช่วงปี พ.ศ.2540 ถึง 2544 ได้จัดการประชุมเสวนาเรื่อง "จุดประกายความคิดสู่แผน 8" ขึ้น ณ พระราชินีเวสท์มฤตทายวัน อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี โดยเชิญนักคิดนักปฏิบัติและนักวางแผนจากทุกกลุ่มสังคมมาสู่เวทีระดมความคิดเพื่อหวังการมองในมุมกว้าง

ซึ่งผู้เขียนเรื่องนี้ก็ได้รับเชิญเข้าร่วม แต่โดยที่ตนเองไปรับฝากไว้กับงานอื่นก่อนแล้วจึงพลาดโอกาสเข้าร่วมการประชุมดังกล่าว แต่ก็ได้สนใจติดตามผลในภายหลังจึงทราบว่า แนวคิดพื้นฐานของแผนพัฒนา ๗.ฉบับนี้ได้รับการร่างขึ้นมาโดยที่สะท้อนให้เห็นภาพของทิศทางซึ่งแตกต่างไปจากฉบับเดิม ๆ ชัดเจนพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเท่าที่มีบุคคลผู้เชื่อถือได้บรรยายให้ฟังว่า มีการเน้นความสำคัญของการมุ่งใกล้ชิดธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่น ชัดเจนกว่าแต่ก่อน ๆ

ระหว่างวันที่ 3 ถึง 4 มีนาคม 2538 ทางสำนักงานก็ได้กำหนดจัดงานสัมมนาระดับชาติในหัวข้อเรื่อง "แนวคิดและทิศทางการพัฒนาประเทศในช่วงแผน 8" ขึ้น ณ โรงแรมแอมบาสซาเดอร์ซิตี จอมเทียน จังหวัดชลบุรี ทำให้เข้าใจว่าน่าจะมีแผน ส่วนข้อมูลและกระแสจากการประชุมเสวนาครั้งที่แล้วออกสู่สังคมกว้างยิ่งขึ้น ซึ่งพบว่าในครั้งนั้นมีการเชิญผู้แทนพรรคการเมือง วุฒิสมาชิก ผู้นำเกษตรกร แรงงาน นักศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน สถานทูต และองค์กรระหว่างประเทศ รวมทั้งหน่วยงานภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชน อีกทั้งสถานศึกษาและสื่อมวลชนเข้าร่วม

ก่อนการมองสู่แผนควรมองที่รากฐานคนในสังคมก่อน

หากไม่มองข้ามคงเห็นได้ว่า แผนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความคิดของคน ดังนั้นหากมองไปยังแผนและมุ่งเอาจริงเอาจังกันตรงนั้นโดยขาดการมองเห็นและเข้าใจในสังคมนั้นคน แผนก็คงเป็นเพียงสิ่งซึ่งปรากฏอยู่กับแผ่นกระดาษโดยอาจมีคนนำไปใช้อ้างเพื่อประโยชน์ตามเจตนารมณ์ของตนโดยที่ไม่ตรงกับเจตนารมณ์และเป้าหมายที่แท้จริงของแผน ดังเช่นที่มีการนำกฎหมายต่าง ๆ มาอ้างแต่ผลที่ปรากฏกลับออกมาคนละทางกันกับสิ่งซึ่งควรจะเป็น

ในช่วงหลังจากการประชุมเสวนาครั้งแรกผ่านพ้นมาแล้ว ได้มีตัวแทนจากสื่อมวลชนบางฉบับติดต่อขอยุ้ยด้วยและถามว่า แผนพัฒนาประเทศฉบับใหม่นี้จะออกมาอย่างไร ตนเองจึงใช้ความรู้สึกเล็กๆ ซึ่งได้รับจากประสบการณ์ชีวิตในอดีตนานพอสมควร ทำให้มองเห็นภาพชัดเจนว่า **พื้นฐานสังคมไทยเป็นสังคมปลายเหตุ** ทำให้เห็นคำตอบว่าการวางแผนพัฒนาหากมองที่รากฐานคนและมองได้ถึงความจริงย่อมพบว่า **พื้นฐานความรู้สึกของคนจำนวนมาก ยังคงยึดติดอยู่กับปลายเหตุหรืออาจเรียกว่า เปลือกนอก** ดังนั้นไม่ว่าจะมีการวางแผนอย่างไร ความเป็นไปได้จากการนำปฏิบัติคงตกอยู่ในสภาพซึ่งเรียกกันว่า อยู่กับแผ่นกระดาษเป็นส่วนใหญ่

สภาพของสังคมปลายเหตุ หรือ สังคมซึ่งสูญเสียรากฐานจริง ไม่ว่าจะคิดจะทำอะไรก็มีแนวโน้มมุ่งทิศทางกลับกันกับสิ่งซึ่งน่าจะเป็นสัจธรรมของธรรมชาติ แม้เรื่องการเข้าประชุมสัมมนา ซึ่งบนพื้นฐานที่ควรจะเป็นน่าจะให้ความสนใจกับการประชุมขนาดเล็กซึ่งกระจายตัวอยู่ในระดับล่าง ๆ เพราะเป็นรากฐานของการประชุมใหญ่ ๆ และหากรู้ว่าเป็นการประชุมซึ่งชาวบ้านจัดกันเองในท้องถิ่น ยิ่งถือว่ามีความหมายค่อนข้างลึกซึ้ง โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการ**ฟื้นฟูรากฐานวัฒนธรรม** แต่เท่าที่สังเกต หากทราบว่า เป็นการประชุมระดับชาติ จะให้ความสนใจกันกว้างขวาง แม้ครั้งนั้นก็ทราบว่ามีความจำเป็นจนเกินคาดของฝ่ายที่วางแผนไว้

จากประสบการณ์อีกด้านหนึ่ง เมื่อมีการประชุมระดับล่าง ๆ ลงมายังถึงชาวบ้าน คณะกรรมการมักมีแนวโน้มไม่สนใจหรือให้ความสำคัญ อาจไม่ไปร่วมหรืออย่างก็ส่งลูกน้องไปเพื่อกันคนตำหนิ หากลูกน้องที่ไปร่วมกลับมาด้วยข้อมูลและนำเสนอ อาจถูกเก็บเข้าโต๊ะ สิ่งดังกล่าวแล้วมีกระแสสืบทอดกันมาจนเป็นนิสัย เมื่อมองการเปลี่ยนแปลงที่ภาพรวมเราจึงพบว่า มาถึงขั้นสะท้อนภาพให้เห็นชัดยิ่งขึ้นว่า สังคมไทยกำลังตกอยู่ในสภาพทำลายตัวเอง ซึ่งเป็นภาพวิฎัจกรที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ

แม้เราจะเขียนไว้ชัดเจนว่า **แผนพัฒนาเป็นเพียงกรอบหลัก** แต่หากนำเอาหลักการของชีวิตคนมาใช้เป็น-
ฐานการพิจารณาน่าจะเห็นว่า **กรอบที่สำคัญที่สุดและควรถือเป็นรากฐานความสำเร็จน่าจะได้แก่ กรอบซึ่งอยู่ในรากฐานจิตใจของแต่ละคน** เพราะแม้ว่ากรอบในแผนกระดาษจะกำหนดไว้อย่างไร หากกรอบในรากฐานชาติอิสระที่จะคิดได้อย่างปราศจากภาวะยึดติด สิ่งแรกก็คือแต่ละคนสามารถมองเห็นเป้าหมายที่แท้จริงได้อย่างชัดเจน กับอีกสิ่งหนึ่งเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นย่อมหาทางออกได้อย่างคล่องตัวโดยไม่ก่อผลเสียหายให้กับผู้อื่นซึ่งมีส่วนร่วมในการพัฒนาแต่กลับทำให้ในสิ่งอันมีคุณค่ายิ่งขึ้นเพื่อการสร้างสรรค์

อนึ่ง แม้จะทราบมาว่าแผนฉบับนี้ได้ร่างและเขียนขึ้นบนพื้นฐานแนวคิดซึ่งปรับเปลี่ยนจากทิศทางเก่า ๆ ที่เน้นอยู่กับรูปวัตถุและมุ่งสู่ด้านปลายของโครงสร้างและระบบ มาให้ความสำคัญแก่ระดับล่างและใกล้ธรรมชาติเพิ่มขึ้น แต่หากไม่มองข้ามคำปรารภซึ่งมักได้ยินกับมาเป็นครั้งคราวว่า **ในสังคมนี้ สิ่งใดก็ตามที่ปรากฏขึ้นมาได้มักขึ้นอยู่กับตัวบุคคล** ทำให้มองเห็นภาพว่า การเปลี่ยนแปลงแนวคิดพื้นฐานของแผนพัฒนาฉบับนี้น่าจะขึ้นอยู่กับ การเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลผู้บริหารงานระดับชาติแห่งนี้ซึ่งพึ่งผ่านพ้นมาไม่นาน โดยที่นำเอากลุ่มบุคคลผู้ร่วมอุดมการณ์จำนวนหนึ่งเข้ามาช่วยสนับสนุน แต่การเข้าถึงความจริงที่พื้นฐานยังคงไม่กระจายออกไปให้ ชื่อมั่นได้ชัดเจนเท่าที่ควรจะเป็น การกระจายอุดมการณ์ในขั้นพื้นฐาน จึงคงเป็นเรื่องซึ่งต้องเห็นใจเห็นอกกันอีกมากมายในสภาพที่เรียกกันว่า **ล้มลุกคลุกคลาน**

บนพื้นฐานสังคมซึ่งตกอยู่ในสภาพติดเปลือกอีกเช่นกัน เมื่อกล่าวถึงการกระจายซึ่งไม่ว่าจะเป็นการกระจายอำนาจการปกครองที่ดี การกระจายรายได้ที่ดี การกระจายการศึกษาที่ดี ล้วนมีภาพสะท้อนที่เป็นของจริงให้ได้พบเห็นกันมาแล้วทั้งสิ้นว่า มีการเน้นใช้เปลือกนอกเป็นลึกลงไปปฏิบัติอย่างชัดเจนมาก บางคนอาจกล่าวว่า เราสามารถนำเอาเนื้อในตามไปภายหลังก็น่าจะได้

ในเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างที่สัมพันธ์อยู่กับชีวิตประจำวันของคนย่อมมีผลเป็นเหตุเป็นผล และสังขรณ์ของคนที่คือหลักธรรม การคิดจะนำสังคมไปสู่ประชาธิปไตยก็น่าจะหมายความว่า นำไปสู่การใช้หลักธรรมเป็นฐานการพัฒนา ดังนั้นไม่ว่าจะคิดสิ่งใดน่าจะละทิ้งการคำนึงถึงหลักธรรมเสียมิได้

การคิดที่จะให้นำเอาเปลือกไปก่อนเพื่อให้เกิดเนื้อในตามมาภายหลัง เป็นภาพของการคิดมุ่งที่ปลายเหตุหรือคิดในลักษณะที่ติดเปลือกอีกเช่นกัน จึงย่อมไม่อาจนำความเข้าใจไปสู่เนื้อในได้ถึงของจริง เพราะถ้าใช้ในด้านธรรมหรือด้านซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาที่รากฐานจริงแล้วย่อมเข้าใจได้ว่า เนื้อในเป็นสิ่งต้องชำระล้างให้หมดไปเรื่อย ๆ จึงจะช่วยให้แนวคิดค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนมาที่มีอิสรภาพหรือคิดอย่างไม่มียึดติด ทำให้มองเห็นภาพความจริงของปัญหาได้แจ่มชัดยิ่งขึ้น การกระจายอำนาจการปกครองที่ดี การศึกษาก็ดี ย่อมเป็นไปได้อย่างมั่นคงยั่งยืน ยิ่งไปกว่านั้นหากมองที่เศรษฐกิจซึ่งถือเป็นส่วนปลายสุด ย่อมบังเกิดขึ้นด้วยตัวของมันเอง

เมื่อกล่าวถึงเนื้อใน ควรมองด้วยความเข้าใจที่ลึกซึ้งกับเปลือกนอก เพราะหากต้องการอิสรภาพที่เป็นของจริงโดยที่ถือว่าไม่มีรากฐาน เราคงต้องคิดชำระล้างเนื้อในให้หมดบริสุทธิ์ โดยเฉพาะในด้านธรรม หากเนื้อในหมดสิ้นไปเปลือกนอกก็ไม่มีเหลือ การยึดติดเปลือกนอกจึงหมดไปด้วย สติปัญญาในการพัฒนาประชาธิปไตยที่แท้จริงก็สว่างไสวขึ้นด้วยตัวของมันเองอย่างเป็นธรรมชาติ แต่ให้นำเอาเปลือกนอกไปก่อน กลับจะติดเปลือกหนักยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามคงต้องยอมรับความจริงว่า บนพื้นฐานสังคมซึ่งตกอยู่ในสภาพติดเปลือกหรือปลายเหตุ การนำเอาสาระที่มุ่งชี้แนะไปยังสังฆธรรมมากแล้ว เรามักได้ยินเสียงสะท้อนปรากฏออกมาว่า **ลึกซึ่งเกินไปจนเข้าไม่ถึง** แต่ผู้ที่เข้าได้ลึกแล้วย่อมยอมรับกระแสซึ่งยังตื้นกว่าได้ โดยที่เชื่อในเหตุผลว่า **วันยังคืนวันหน้าก็ลงลึกได้เอง** และการนำเอาสภาพที่ตื้น เขินมา เสนอย่อมมีผลอย่างน้อยสองประการคือ ประการแรกเป็นการย้ำภาวะยึดติดให้ลึกซึ่งยิ่งขึ้น ส่วนประการที่สองเมื่อเรื่องตื้นยอมทำให้เกิดสภาพที่หลากหลายในด้านรูปแบบซึ่งเป็นการสนับสนุนให้กระแสความแปลกแยกในสังคมนั้นยิ่งขึ้น ดังเช่นที่พบกันเสมอ ๆ ดังนั้นบุคคลผู้ลึกซึ่งจริงจึงมักไม่นำเอาเรื่องปลุกย่อยมาพูดมาก หากมีความสุขและสงบเย็นเสมอ

บนพื้นฐานสังคมที่ติดเปลือกหรือสังคมปลายเหตุ ยังมีเงื่อนไขที่น่าศึกษาอีกอย่างหนึ่งซึ่งก็มีทิศทางที่แย้งกันกับสิ่งซึ่งควรจะเป็นคือ วิถีชีวิตแต่ละคนที่เติบโตขึ้นมาควรมีความเป็นผู้ใหญ่ มีความรู้ในรากฐานจิตใจที่หยั่งลงลึกซึ่งถึงสังฆธรรมชีวิตยิ่งขึ้น สามารถเข้าใจคนระดับรอง ๆ ลงมาจนถึงระดับล่างได้ด้วยใจกว้าง ช่วยให้สายใยทางจิตใจสามารถสานคนทุกกลุ่มให้ถึงซึ่งกันและกันเป็นหนึ่งเดียวได้ แต่ในสภาพที่เป็นจริงกลับสะท้อนให้เห็นภาพตรงข้าม นับแต่การแสดงออกทุกรูปลักษณะที่ทำให้เกิดความสับสนแก่ชนรุ่นหลังรวมถึงชีวิตซึ่งอยู่ภายใต้

ภาพดังกล่าวหากเกิดขึ้นกับเยาวชนคนรุ่นหลังแต่ผู้ใหญ่มีความ ค่นซัดและแน่นอนอายุ ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมเป็นไปด้วยความหวังเช่นปกติ ดังที่เรากล่าวกันว่า **คงมุ่งโทษเด็กไม่ได้ ผู้ใหญ่ที่มุ่งโทษเด็กคงต้องมองที่ตัวเองว่าขาดคุณสมบัติความเป็นผู้ใหญ่** นับตั้งแต่ในครอบครัวที่พ่อและแม่ใช้วัตถุเป็นสิ่งเลี้ยงเด็ก และตัวเองสะท้อนภาพให้เด็กเห็นถึงการสูญเสียสิ่งจะ โดยที่ไปยึดเกาะอยู่กับอามิสทุกรูปลักษณะอย่างไม่รู้สึกรู้ว่ากำลังทำอะไรที่ค้างคาหรือไม่แก่ถูกเข้าและเยาวชนคนรุ่นหลัง ซึ่งควรได้ชื่อว่าคือผู้ทำลายสังคมน้อย่างถึงรากเหง้า แม้จะเป็นไปไม่เร็วนักแต่ก็มี ความลึกซึ่งมากกว่า

ในด้านสังคมและวัฒนธรรม ภาวะติดเปลือกที่แฝงอยู่ในรากฐานคนได้ทำให้ระบบซึ่งควรจะเป็นและมีการรักษาโครงสร้างให้อยู่ในสภาพที่สมดุลโดยมีความละเอียดพอสมควรเป็นฐาน ต้องเปลี่ยนแปลงมาเป็น เรื่องรุนแรงยิ่งขึ้นยิ่ง-ห่างออกไปกลายเป็นอีกด้านหนึ่งชัดเจนขึ้นมา ดังเช่นกรณีที่เกิดกับพระสงฆ์ แม้เราจะไม่มองที่ตัวบุคคลและไม่ประ-สงค์จะนำเอาความผิดถูกเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ลักษณะของปัญหาที่สอนให้เก็บมาคิดถึงหลักการทำให้มองเห็นสิ่งซึ่งแฝงเป็นเงื่อนไขปมใหญ่อยู่ในสังคมค่อนข้างชัดเจน

กล่าวคือ สมมติว่ามีใครสักคนหนึ่งนำเอาสิ่งซึ่งไม่ชอบด้วยเหตุผลมาสะท้อนภาพและคนทั่วไปให้ความ เลื่อมใสศรัทธาจน เรื่องราวบานปลายขยายวงกว้างออกไป หากไม่มองที่เปลือกหรือปลายเหตุ คงต้องมองที่คนทั่วไปก่อนอื่นว่า ขาดการศึกษาที่ช่วยให้แต่ละคนสามารถถือสังฆจะได้อย่างมั่นคงและทำให้รู้ได้เท่าทัน แต่เรากลับไปเน้นให้คนแข่งกันเรียนเพื่อเอาดีเอาเด่นแก่ตัวเอง แทนการแผ่แผ่ความรู้ให้กระจายออก แม้เพียงการกระจายในชั้นเรียนก็ยันทวนกระแสที่ควรจะเป็นเสียแล้ว แล้วจะไปหวังการกระจายในระดับชาติได้อย่างไร

ถ้าคนส่วนใหญ่มีความรอบรู้สามารถรู้เท่าทันต่อกระแสจากภายนอกและพึ่งตนเองได้อย่างมั่นคง แม้ใครมาหลอกก็ไม่สำเร็จ คนหลอกก็เติบโตไม่ได้ ตรงนี้เองที่เราสามารถใช้หลักธรรมได้อย่างสบายคือ แผ่เมตตาให้ และเมื่อเขารู้ว่าตัวเองไม่อาจไปในแนวทางดังกล่าวได้ก็มองเห็นโอกาสกลับตัวปรับทิศทางใหม่มาสร้างสู่แนวทางที่ควรจะเป็น ดังนั้นหากเราเริ่มต้นเน้นการพัฒนาที่คนระดับล่างด้วยความจริงใจ ผู้เขียนเชื่อว่า **ความจริงใจที่มีอยู่ในรากฐานมนุษย์ และเป็นความจริงใจที่น่าจะนำไปสู่การสร้างสรรคก็คือ ความจริงใจซึ่งอยู่บนรากฐานของการละความอยากหรือละกิเลส ความสำเร็จในทุกเรื่องย่อมไม่ไปไหนเสีย เพราะถือเป็นสังฆธรรมของชีวิตจริง**

ในด้านเศรษฐกิจ สภาพติดเปลือกของรากฐานการศึกษาไทย ได้สนองผลให้ครซึ่งมีโอกาสกว่า เจริญเติบโตขึ้นมาและสร้างระบบผูกขาดกว้างขวางยิ่งขึ้นเป็นธรรมชาติ และการคิดแก้ปัญหาแม้จากคนระดับล่างก็มุ่งไปที่ปลาย-

เหตุโดยโทษคนในกลุ่มซึ่งขึ้นไปอยู่เหนือกว่า ในกรณีเช่นนี้เหตุการณ์อาจเลยไปถึงการยกพวกฆ่าฟันระหว่างคนในชาติเดียวกันเอง ซึ่งในช่วงหลัง ๆ ก็มีตัวอย่างให้เห็นเป็นช่วง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝ่ายไหนมีพวกมากกว่าก็จะรู้สึกฮึกเหิมทำให้ลืมนึกถึงสิ่งซึ่งเป็นเหตุผล อย่างไรก็ตามแม้จะแก้ปัญหาไปได้ก็เป็นเพียงเรื่องผิวเผิน แต่กลับทำให้คาดหมายได้ว่าละลอกของปัญหาที่พึ่งติดตามมาภายหลังน่าจะรุนแรงยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ

หากแผนนี้มีการแสดงเจตนารมณ์ไว้อย่างชัดเจนว่า มุ่งเน้นกระจายการศึกษาสู่คนระดับล่างและสู่ผู้มั่งคั่งน่าจะมองลึกลงไปสู่ระดับที่เป็นรากฐานแทนการมองเห็นสู่ด้านรูปวัตถุด้านเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านที่เป็นรากฐานเป็นด้านนามธรรม ดังนั้นคนในส่วนกลางก็ไม่สามารถนำออกไปให้ใครได้แม้การให้แก่พวกเดียวกัน หากต้องเกิดจากคุณธรรม ทำให้แต่ละคนในท้องถิ่นเปิดรากฐานตัวเองออกสู่ผู้มั่งคั่งและลงสู่ระดับที่ลึกซึ่งได้อย่างแท้จริง

คงได้กล่าวแล้วว่า หากขาดการนำปฏิบัติโดยคนซึ่งขึ้นไปสู่ระดับบนที่มีความจริงใจต่อคนระดับล่าง ผลที่ปรากฏก็คงไม่เข้าเป้าหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งซึ่งสะท้อนให้อ่านได้ว่าจริงใจหรือไม่อยู่ที่การลงปฏิบัติร่วมกันมีความเป็นธรรมชาติหรือไม่ **สิ่งจากการร่วมปฏิบัติแม้จะมีความละเอียดอ่อน แต่จิตมนุษย์ย่อมอ่านได้เสมอ**

อนึ่ง คงได้กล่าวไว้แล้วว่า แผนก็คือแผน หากขาดการนำปฏิบัติหรือปฏิบัติอย่างขาดความจริงใจ แม้ทำเฉย ๆ เสียในบางเรื่องในลักษณะเลือกที่รักมักที่ชัง หรือทำตามสิ่งซึ่งเขียนไว้ให้มันผ่านพ้นไปวันหนึ่ง ๆ และสร้างภาพหลอกให้คนอื่นคิดว่าน่าจะเป็นไปได้ แต่อย่างน้อยคนซึ่งมองเห็นคนด้วยกันเป็นคนนั้นแหละน่าจะมองออกว่า ทำอย่างไรสิ่งปรากฏอยู่ในแผนจะมีความเป็นจริงขึ้นมาได้ สิ่งทีกล่าวนั้นต่างหากน่าจะมีความมีโอกาสมุ่งลงถึงเหตุได้ลึกซึ้งกว่า

อย่างไรก็ตาม คนที่เข้าถึงเหตุจริงพอสมควรคงไม่ละวันที่จะลงมือปฏิบัติร่วมกับคนระดับล่าง ๆ ด้วยมองได้ถึงโอกาสซึ่งตนจะได้รับการปรับปรุงคุณค่าภายในรากฐานตัวเองด้วย และคงไม่ละวันที่จะให้ความร่วมมือในการจับตามองว่า ใครบ้างที่ขาดความจริงใจ

การสอนให้คนระดับล่างหรือชาวบ้านฉลาดคงต้องแก้ไขที่เหตุและผลอันพึงบังเกิดขึ้น ณ รากฐานการศึกษา ซึ่งคงต้องมองสู่ผู้มั่งคั่ง เช่นเดียวกับสิ่งซึ่งได้กล่าวมาแล้วเกี่ยวกับเรื่องเปลือกนอกและเนื้อใน แทนการมุ่งไปแก้ไขที่ชาวบ้านคงต้องหวนกลับมาแก้ไขที่คนซึ่งเข้าไปคิดจะแก้หรือคนในระดับที่เหนือกว่าในด้านวัตถุ ซึ่งโดยสมมติฐานมักพกเอากิเลสเข้าไปมากกว่า

เราคงต้องปรับแนวคิดความเข้าใจที่เป็นฐานของภาพการศึกษาใหม่ แทนที่จะมองอย่างกำหนดกรอบไว้กับนักเรียน ครู โรงเรียนและมหาวิทยาลัยซึ่งเป็นด้านรูปแบบ และมีลักษณะดังเช่นหอคอย คงต้องหันมามองตามแนวราบและใช้รากฐานการมองที่อิสระ หรือปราศจากการนำเอารูปแบบมาผูกติด เช่นจะเป็นนักเรียนก็ได้ ผู้ใหญ่ก็ได้ ร่วมกันทำงานอะไรก็ได้ แต่เน้นในสิ่งซึ่งแต่ละคนมีใจรักทำให้สมัครใจทำ ซึ่งจุดเริ่มดังกล่าวจะบังเกิดได้ ผู้ที่เข้าไปจากภายนอกจำเป็นต้องมีคุณสมบัติที่เรียกได้ว่า **เอาใจเขาใส่ใจเรา** หรือ **มีรากฐานที่เปิดกว้าง** ยิ่งผู้ที่เข้าไปเกิดความรู้สึกขึ้นในรากฐานตัวเองว่า **เราได้รับสิ่งที่มีคุณค่าแก่จิตใจมากกว่า** ย่อมแสดงได้ว่างานพัฒนาดังกล่าวเข้าถึงจุดเริ่มต้นแล้ว

อย่างไรก็ตาม เท่าที่ทราบ แผนพัฒนาฉบับนี้มีการให้ความสำคัญแก่องค์กรพัฒนาเอกชนอาสาสมัครด้วย จึงใคร่ขอฝากไว้เป็นแนวคิดด้วยว่า ไม่ว่าจะเป็นคนในส่วนราชการหรือองค์กรอาสาสมัครอิสระ และไม่ว่าจะยืนอยู่ใกล้หรือห่างจากชาวบ้านต่างกันแค่ไหนแต่ก็ควรเห็นได้ชัดว่ายืนอยู่ในด้านเดียวกัน แม้ใกล้หากประมาทและสำคัญคนผิดเพราะประมาท ก็ย่อมห่างออกมาได้เช่นกัน

ยิ่งปากตนเองกล่าวว่าฉันเป็นนักพัฒนา ไม่ว่าจะมาจากคนกลุ่มไหน แต่ในทางปฏิบัติกลับสะท้อนภาพให้เห็นว่าฉันและไม่ถึงดินอย่างเป็นธรรมชาติ ถ้าเข้าไปเกี่ยวข้องย่อมทำให้ทิศทางที่มุ่งสู่เป้าหมายห่างออกมามากยิ่งขึ้นได้ เช่น

แผนพัฒนากับการปฏิบัติก็คงเช่นเดียวกันกับหลักสูตรกับครูที่สอนศิษย์ แม้หลักสูตรจะเขียนไว้อย่างไร ถ้าครูสะท้อนภาพที่ไม่มีจิตวิญญาณอยู่กับศิษย์ ทำให้ขาดความสนใจและเข้าใจศิษย์อย่างลึกซึ้ง หลักสูตรที่เขียนไว้อย่อมไร้ความหมายใด ๆ ทั้งสิ้น ดังนั้นการปรับเปลี่ยนบรรยากาศในการพัฒนาจึงเป็นสิ่งสำคัญอีกสิ่งหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรยากาศระหว่างคนระดับบนกับคนระดับล่าง ไม่ว่าจะระหว่างคนในหน่วยงานหรือองค์กรเดียวกัน ระหว่างหน่วยงานหรือองค์กร โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างหน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ กับชาวบ้าน ซึ่งควรมีเป้าหมายให้ได้รับการปรับเปลี่ยนแนวคิดมาสู่การให้ความสำคัญแก่กิจกรรมชาวบ้านในลักษณะที่เป็นตัวของตัวเองว่าเป็นสิ่งสำคัญกว่า ซึ่งความสำเร็จย่อมอยู่ที่ความกล้าหาญในการเดินทวนกระแสของคนระดับบนอย่างชัดเจน .